

УДК 101.8;141.21+17.03+17.022.1

ШКУРКО КАТЕРИНА,

здобувач кафедри соціальної філософії та управління,
Запорізький національний університет

ЩАСТЯ ЛЮДИНИ ЯК КРИТЕРІЙ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті презентується підходи до розвитку щастя в Україні на етапі її трансформації. Аналізуються причини руйнування щастя широких верств населення на підставі взаємовпливу особистого щастя й суспільного щастя. Показано, що задля досягнення щастя необхідна активність суб'єктів соціального розвитку. Обґрунтовується важливість урахування щастя людини в цілісній моделі суспільного організму та формах його поступального розвитку.

Ключові слова: щастя; соціальне буття; благополуччя; сім'я; "сродна праця"; довіра; страждання; війна; суб'єктність; сталий розвиток.

Постановка проблеми. Щастя людини як загальносоціальна цінність особливо гостро постає для сучасної України у світлі тих суттєвих перетворень, які відбуваються нині. Нові проблеми військової агресії, тероризму, інформаційно-психологічного впливу, маніпуляції індивідуальною поведінкою та свідомістю призводять до зміни картини світу, руйнації цілісності буття особистостей. На тлі розповсюдження егоїстичних, гедоністичних, конформістських, навіть суїцидальних настроїв серед українських громадян виникають сумніви щодо прогресивного розвитку щасливого українського суспільства. Щастя громадян забезпечує щастя суспільства, щасливе суспільство підвищує щастя людини. Нехтування самопочуттям людей, ігнорування прогресуючого зростання кількості нещасливих людей обертається загрозами для національної безпеки країни [10, с. 65]. Звідси виникає необхідність соціально-філософського аналізу дороговказів розвитку щастя в Україні на етапі її трансформації. Значними перешкодами для об'єктивного розуміння феномену щастя залишається певна фрагментарність, а іноді й утопічне наповнення змісту поняття. Духовно-ціннісні та соціальні зв'язки індивідів, їхнє суспільне та культурне коріння зазнають руйнації з утворенням "ризоматичної" множини постмодерністів, наповненої фізичними повідомленнями, симулякрами та ідеологемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, у світі в останні десятиріччя щастя стало "гарячою" темою, своєрідним симптомом західного індивідуалізму XXI століття [12, с. 9]. Зарубіжні вчені вивчають стратегії досягнення щастя, його складові, чинники, фактори, щастя й можливості людини, вплив генів, поведінки, діяльності на рівень щастя, щасливе життя як окремої людини, так і всього суспільства тощо (Т. Айраксинен, М. Аграйл, П. Брюкнер, Р. Веєнховен, Д. Гілберт, Е. Десі, І. Джидар'ян, Е. Дінер, Л. Кінг, С. Любомирська, Р. Лейард, М. Селігман, М. Чиксентмірай, К. Шелдон та ін.). Платформа World Database of Happiness, створена Р. Веєнховеном, постійно поповнює вже зібраний масив філософських, психологічних, соціологічних, економічних досліджень щастя [26]. Сучасні дослідники загальнозначущі умови досягнення щастя зводять до такого: задоволення основних матеріальних потреб; повнота й осмисленість існування людини; її спроможність реалізувати власне уявлення про життя в ситуа-

ціях морального вибору; достатній ступінь збіжності актуального стану буття та уявлення про те, яким воно має бути; гармонія внутрішнього світу людини і її зовнішніх стосунків [20, с. 729].

Зокрема, у вітчизняній науці вивчення феномену щастя є порівняно недавнім. Філософський аналіз різних його аспектів провели М. Дяченко (проблема щастя у філософії Б. Паскаля та Ж. О. Ламетрі) [9], В. Селевко (проблема щастя й регламентація повсякденності в соціальних утопіях тоталітарного типу), Н. Гусак (досліджується категорія щастя в етико-філософському доробку В. Винниченка), Т. Добко (феноменологічне дослідження щастя, де щастя ґрунтується на повноті самовіддання блага, неподільності ставлення людини до добра, на досвіді "спорідненості" між благом і людською особою) [8], Я. Гвоздецький (філософсько-релігійний зміст проблеми щастя у християнській інтерпретації), О. Нежива (поняття щастя у світогляді Л. Українки).

Аналіз феномену щастя проведено соціальними філософами П. Кравченком, С. Москаленком (філософське тлумачення категорії щастя як мети людської життєдіяльності представниками античної філософської думки). Досить ґрунтовний соціально-філософський аналіз щастя проведений Л. Бондар "Філософія щастя: ціннісно-праксеологічний аспект" [3]. Авторка поняття "щастя" трактує як "іманентно присущу, трансперсональну, екзистенційну (духовно-матеріальну) компоненту ціннісно-смиислового універсуму людини, в основі якої покладено принцип єдності мислення і буття". Розглядає щастя "як екзистенціал", де "ключовий принцип ефективного творення екзистенції щастя в умовах соціального знання, який включає тріаду "знання - цінність - діяльність". Виходячи з цього, зрозуміло, що феномен щастя завжди містить у собі активну, творчу первину ідеально-трансцендентальних здібностей людини, за термінологією екзистенціалістів, "нерозгадану таємницю людської екзистенції" [Там само]. У той же час, беручи за основу "феноменологічно-регулятивний аналіз ціннісного змісту та праксеологічних активацій", Л. Бондар робить спробу розкрити "креативний потенціал щастя в архетипах національної свідомості" [Там само]. Водночас, викликає сумніви щодо корисності різноманітних екзистенціальних процедур "очищення" свідомості від предметно-натуралістичних впливів, метою яких є

виявлення справжнього неспотвореного підґрунтя щастя людини.

Цікавими є соціологічні дослідження щастя та його складових вітчизняних учених: сімейного щастя (М. Хрустальова), етнічного та релігійного аспектів щастя різних соціальних суб'єктів (В. Крячко), соціологічні аспекти "українського щастя" (Є. Головаха), індекс людського щастя (А. Переверзева), суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям (М. Єлейко). І. Горбаль досліджує психологічне здоров'я особистості, суб'єктивне благополуччя. За психологом Є. Карпенком, онтологічне відчуття щастя досягається завдяки дотриманню балансу між прагненнями до задоволення й до розвитку; між інтенціями "брати" й "давати"; між загальнолюдськими цінностями і сформованими на їхній основі особистісними смислами; між модусами успіху і здійснення за умов гармонійного збалансування цих конструктів і мотиваційних тенденцій. Аналіз поняття "щастя" у площині педагогічної науки провели М. Ісаєва, Г. Лактіонова, Т. Уварова, С. Моїсеєв.

Незважаючи на значну кількість публікацій про щастя за останнє десятиліття, зауважимо, що багатогранність та глибина досліджуваної теми залишає багато місця для подальших наукових пошуків, особливо в контексті українського суспільства. Є. Головаха правомірно наголошує, що "українцям бракує правильного концепту щастя. Не самого щастя - воно є похідним від концепту" [6]. Доцільність вивчення різних, зокрема філософських, аспектів феномену щастя визначається тим, що вони є показниками загального благополуччя нації, критеріями ефективності всіх економічних і соціальних реформ, вказівниками до подальшої спрямованості діяльності на місцевому, державному та національному рівнях. Визначення закономірностей поступального розвитку українського суспільства є складною й комплексною проблемою, а тому не може обмежуватися однією статтею і навіть монографією, вимагаючи колективної співпраці багатьох учених різних спеціальностей.

Мета статті - соціально-філософський аналіз щастя людини як критерію поступального розвитку українського суспільства, що трансформується.

Виклад основного матеріалу. Щастя як суспільне явище розглядаємо в його зв'язку з більш загальною системою, до якої воно належить - людина-світ. Питання про ставлення людини до світу є основним питанням будь-якого світогляду. Воно, у свою чергу, конкретизується в інших питаннях, наприклад, "є щастя?" чи "у чому сенс життя?". Людина існує у світі природи й суспільства, у системі суспільних відносин, які значною мірою означають її ставлення до природи. Саме в процесі активної цілеспрямованої діяльності людина перетворює природу на світ свого буття. Водночас людина руйнує природу, створює загрозу своєму існуванню та існуванню всього живого - це передумови нещастя. У разі зникнення людини, зникне й світ як світ людського буття, а з ним - і щастя людини.

Щастя є внутрішньо суперечливим феноменом. Суб'єктами щастя виступають особистість, соціальна група, суспільство і людство в цілому. За масштабністю щастя є особистим і суспільним. Наприклад, фінський філософ Т. Айраксінен виділяє щастя індивіда й щасливе суспільство [1]. Особисте щастя має прояв в інтересах окремої людини, її самоцінності, моральної гідності та відповідальності. Суспільне щастя охоплює певне суспільство. Безперечно, особисте щастя та суспільне щастя характеризується взаємозалежністю, постійним взаємовпливом та взаємоперетворенням індивідуального й соціального. Взаємовплив особистого щастя й су-

спільного щастя проявляється в тому, що особисте щастя є одним зі складників суспільного щастя. Стан суспільного щастя неминуче призводить до активізації проявів особистого щастя.

Відомо, що, "приходячи у цей світ, нормальна людина прагне досягти стану вищої задоволеності своїм існуванням, здійснення свого заповітного, тобто того, що якраз і позначається поняттям "щастя". А щастя будь-якого народу, як і його людей, не може будуватися на нещасті, знедоленні інших", - зазначає В. Воловик [5, с. 71].

Наприклад, дослідження Е. Дінера, Л. Кінг, С. Любомірської показують, що прагнення стати щасливішою не тільки допомагає людині краще себе почувати, але й наповнює її енергією, розвиває творчі здібності, зміцнює імунітет, допомагає покращувати відносини, продуктивніше працювати й, навіть, збільшує тривалість життя [25].

У попередніх наших дослідженнях ми вказували, що щастя - динамічний стан соціального буття, за якого в процесі активної свідомо-творчої діяльності людина реалізує соціально-значущі потреби, інтереси, цілі, цінності, досягає гармонії із внутрішнім та зовнішнім світами [16; 17]. Феномен щастя характеризується зростанням людських потреб і постійним пошуком шляхів їх задоволення, досягнення поставлених цілей людиною. Потреби та інтереси є об'єктивними факторами досягнення щастя, відбиваючись у свідомості, втілюються в певних цілях, які спрямовані, з одного боку, безпосередньо на предмет задоволення потреб, а з іншого - на соціальні умови буття, які визначають можливість, ступінь, спосіб їх задоволення, а цілі стають ідеальним спонукальним імпульсом людини до активної діяльності, висловлюють загальну спрямованість пізнавальної та практичної діяльності людей [16]. Визначення місця щастя в бутті людини засвідчує, що загальною основою існування досліджуваного явища в цій системі, у цілому, є соціальна активність. Задля досягнення щастя необхідна активність суб'єктів соціального розвитку, що безпосередньо пов'язано з діяльністю. Субстанціональним підґрунтям щастя є діяльність людини, яка має об'єктивний характер, адже не залежить від волі і свідомості людини, постає як зв'язок буття і небуття, тожності і відмінності, стабільності і плінності.

Аналіз рейтингу міжнародного індексу щастя та виявлення місця України дає змогу встановити основні закономірності географії розподілу задоволення власним життям серед країн світу. За даними World Happiness Report 2017, який публікується щороку за ініціативою ООН, Україна посіла 132 місце серед інших 155 країн світу у рейтингу найщасливіших країн, зайнявши позицію між Ганою та Угандою (у 2016 році наша країна була на 123 місці). Перше місце у рейтингу щасливих країн зайняла Норвегія, до п'ятірки лідерів увійшли Данія, Ісландія, Швейцарія та Фінляндія, а останнє місце займає Центрально-Африканська Республіка. США у рейтингу посіли 14 місце, Німеччина - 16, Великобританія - 19, Росія - 49, Білорусь - 67, Китай - 79. Рейтинг склався на основі таких показників, як ВВП на душу населення, соціальна підтримка, очікуваний час збереження здоров'я, свобода роботи життєві вибори, благодійність і сприйняття корупції [27]. Лідерство цих країн у рейтингу щастя пов'язано з поєднанням високої міжособистісної довіри та соціальної культури, і, найголовніше, зі стійким добробутом. Проте навіть у щасливих країнах спостерігаються високі темпи росту депресії та інших психічних розладів, особливо серед молодих людей.

Передумови суспільного щастя українців, отже, і

паростки особистого щастя потрібно шукати в нещодавньому радянському минулому. Учені виділяють дві групи факторів, що обумовлювали тенденції розвитку соціально-класової структури СРСР. У цей історичний час достатньо високий рівень щастя в радянському суспільстві забезпечувався сукупністю процесів загальноцивілізаційного, загальноісторичного характеру: урбанізацією, індустріалізацією, науково-технічним прогресом, інтернаціоналізацією господарської діяльності, соціалізацією, підвищенням матеріального добробуту, освітнім та культурним рівнем широких верств населення. Між тим, задоволеність життям була пов'язана із особливостями радянської соціально-політичної системи, процесами етатизації всіх сфер суспільної життєдіяльності, згоранням товарно-грошових відносин і ринку, упровадженням авторитаризму в систему управління суспільними справами, домінуванням як в офіційній ідеології, так і в масовій свідомості цінностей патерналізму та зрівняльності. У цей час на тлі заможності широких верств закладались паростки культури "масового споживання", адже із зростанням вільного часу й добробуту серед населення, більша частина якого - вчорашні селяни, й утворилось це явище, пов'язане із руйнацією традиційних цінностей і соціальних зв'язків населення, із нещасливим життям [4, с. 208-215].

Із розпадом СРСР відбулася ломка всіх підвалин і громадських інститутів - економічних, політичних і моральних, залишився тільки інститут сім'ї [6]. Із проголошенням держави незалежному громадянину "новоствореної" української держави потрібно було бути активним суб'єктом особистого й суспільного щастя. Простежимо, які фактори вплинули на щастя людини у провідних сферах її життєдіяльності із початком здобуття незалежності.

По-перше, в економіці на формування та усвідомлення власного щастя сучасного українця вплинув процес формування приватної власності й ринкових форм обміну результатами праці при послідовному витісненні державного регулювання економіки й повній відмові від ідейних комуністичних цінностей і соціалістичних норм економічної поведінки. Початок і середина 90-х років ХХ століття для українського суспільства знаменувався катастрофічним падінням виробництва, галопуючою інфляцією й небаченим у світі зростанням безробіття, у тому числі й прихованого [5, с. 68]. На декілька десятиліть більша частина населення опинилася на межі виживання, і лише незначний відсоток громадян завдяки "вдало" проведеної приватизації в рази збільшив свої доходи, породивши олігархію. Умовами значного зменшення мобілізаційного потенціалу щастя виступили послаблення довіри суспільства до влади й потенціалу суспільно-політичної стабільності, зубожіння значної маси населення, економічне й соціальне відчуження, злочинність і корупція тощо.

По-друге, у соціальній сфері на розвиток щасливого світогляду вплинули деструкція цілісності соціальної матерії, нормальних життєвих зв'язків особистості, різка ломка сталих цінностей і норм, загальне зниження довіри в суспільних відносинах. Характерним для українського суспільства є втрата життєвих ідеалів - економічних, соціальних, побутових. Домінантою масової свідомості всіх десяти років незалежності лишається негативізм, який характеризується трьома чіткими емоційно-оцінювальними "не": недовіра, незадоволеність, невіра в майбутнє [2].

По-третє, сучасна екологічна ситуація в не меншій мірі нівелювала щастя українських громадян. Загальнопланетарна криза в екології, яка з начебто чисто екологічної на наших очах перетворилася на загальну кри-

зу цивілізації, ґрунтовно деформувала всі сторони життєдіяльності - економічну, соціальну, духовну. На тлі надмірно швидкого (по експоненті) збільшення чисельності людства, населення України за роки незалежності зменшилося майже на 9,5 млн.

По-четверте, у політиці перетворення, що обумовлювали щастя громадян, незважаючи на проголошення незалежності та офіційні декларації щодо побудови демократичного суспільства, тривалий час залишалися скоріше формальними, ніж реальними. На стан щастя вплинули цілий ряд криз політичного розвитку: криза ідентичності, криза легітимності, криза участі, криза проникнення, криза розподілу. Позначилися також втрата вектора соціальної перспективи, формування передумов суб'єктивізму й анархії, зниження рівня ефективності соціального управління.

І, по-п'яте, у "найтендітнішому" - духовному бутті цінності колективізму, солідарності, наполегливої праці та ін. перестали грати істотну роль у житті більшості людей: нічого з цього вже не впливало так на рівень щастя, як у радянські часи. Загальне ослаблення духовності, руйнування системи гуманістичних цінностей, що визначають провідні ідеали як суспільного, так і особистого буття. За цих умов, українське суспільство "відчувало себе" швидше нещасним, аніж щасливим. М. Лепський підкреслює, що для людини, яка знаходиться на грані біологічного виживання, знижується значення душевних і духовних цінностей. Якщо дух великої частини народу є нерозвиненим, виходить, життя України не може вважатися цілісним і наповненим. Проте бідність і убогість - це ще не показник бездушності й бездуховності. Якщо відбудеться об'єднання найбільш прощарків у боротьбі за права людини, існуюча структура суспільства зазнає серйозного руху соціального опору з можливою деструкцією віджилних форм соціальної структури. У такому разі "соціальний опір може перетворитися не тільки на творчу силу, що враховує міру життя людей, але й набути руйнівної форми, якщо міра життя буде руйнуватися" [11, с. 90].

Таким чином, детермінантами нещасливого життя виступили невдачі перетворень у незалежній Україні та надзвичайне загострення кризи в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Ця ситуація пояснювалася стихійним інтенсивним процесом докорінної зміни системи соціального буття. Як показують результати дослідження Київського міжнародного інституту соціології щодо динаміки відчуття щастя у 2001-2016 роках, у 2001 році чисельність тих, хто вважає себе щасливою людиною, складала лише 38 % [7].

Попри всі проблеми й негаразди, значна частина громадян України сьогодні не втрачає оптимізму, прагнучи бути щасливими. Відповідно до результатів опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, у грудні 2016 року щасливими вважали себе 54 % опитуваних, нещасливими - 19 %, і так і ні, важко сказати - 27 %. [7]. Погодимось із дослідниками інституту в тому, що чим вищий рівень добробуту, тим більше людей почуваються щасливими. Результати того ж дослідження свідчать: серед найбільш бідних (не вистачає на їжу) щасливими себе назвали 40 %, серед малозабезпечених (вистачає лише на їжу) - 50 %, серед людей із середнім доходом (вистачає на їжу, одяг, можуть дещо відкласти) - 68 %, серед людей із доходом вищим від середнього (можуть купувати коштовні речі) - 85 % [7].

Важливим аспектом у розумінні щастя виступає тип культури, яким обумовлені певні стратегії його досягнення. Українці в цілому відображають базисний тип європейської культури, зазначає Є. Головаха. Аналізу-

ючи "українське щастя", він указує: українці серед європейських народів одні з найбільш нещасливих. "Щастя" - це не абстрактна категорія, одна для всіх. "Щастя" - це концепт". Концепт щастя - це добробут особистий і своєї родини, але водночас це й участь у тому, щоб зробити щасливими або не зробити нещасними інших. Європеєць під щастям розуміє добробут, можливість самореалізації та благополуччя в сім'ї. У Європі чітко вимальовується така картина: чим багатша країна, тим вона щасливіша. Хоча в останньому сучасні дослідники не однозначні.

Рівень ВВП уже не відображає показників економіки в цілому, а також не показує повної ширини економічних та соціальних пріоритетів у суспільстві. Зростання ВВП не відображає нерівності в матеріальних умовах між людьми в країні, не показує речей, які дійсно важливі для людей, як-от: соціальні відносини, здоров'я чи використання вільного часу. Так, Happy Planet Index поєднує в собі чотири елементи, щоб показати, наскільки ефективно громадяни різних країн використовують ресурси задля щасливого життя: благополуччя, очікувана тривалість життя, нерівність між людьми у країні, екологічний слід. За цим показником у багатих західних країнах рівень щастя не високий, у той час як у декількох країнах Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону рівень щастя високий завдяки високій очікуваній тривалості життя та добробуту із значно меншими екологічними впливами на навколишнє середовище. Недавні опитування показують, що більшість людей як у США, так і в Європі вказують, що "вони більше не думають, що їхнє життя стає все кращим" [23].

До речі, Д. Кортен піддає критиці стратегії розвитку світової цивілізації, розглядаючи "парадигму старого розвитку", де певна країна переходить від "слаборозвиненого" до "розвиненого" статусу нації, а люди та природа є товарами та цінністю за їхній внесок у формування фінансових доходів. У парадигмі нового розвитку життя є мірою цінності, метою економіки та бізнесу є підтримка та підвищення рівня здоров'я, життєздатності, стійкості та творчого потенціалу людей і природи, зміцнення зв'язків, співпраця та відчуття єдності з природою. Економічні показники оцінюються за показниками здоров'я й добробуту людей, природи та живих спільнот. Варіанти політики оцінюються відповідно. Фінансові системи оцінюються лише за їхній внесок у підтримку та збалансування рахунків за ринковими операціями, що забезпечують справжню мету збереження та покращення здоров'я та благополуччя життєдіяльності. Відповідно до нової стратегії розвитку, належна та здорова функція ринків залежить від допомоги урядів, які розвиваються демократичними шляхами, для забезпечення дотримання взаємно узгоджених правил громадської поведінки, необхідних для цілісності та взаємного процвітання громади, а також для підтримки основної спільної фізичної, культурної та інституційної інфраструктури [24].

Щастя залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх умов: соціально-демографічних аспектів, якості життя, соціального середовища, задоволеності особистим життям, матеріального добробуту, задоволеності працею, сімейними стосунками, вплив задоволеності ситуацією в країні тощо. В. Паніотто виділяє такі чинники щастя в українському суспільстві [15]. Здоров'я людини є першим чинником. Дійсно, щастя пов'язане із задоволеністю власним здоров'ям. Очікувана тривалість життя населення нижча від середньосвітового показника та найгірша на європейському континенті є сигналом до перегляду способу життя українців та суттєвого

поліпшення якості надання медичних послуг. Наступний - вік, дослідник вважає, що молоді люди в середньому щасливіші, ніж старші. На нашу думку, цей фактор досить суб'єктивний.

С. Любомирська під час психологічних досліджень виділила моделі мислення й поведінки найщасливіших учасників: охоче висловлюють подяку за все, що в них є; присвячують багато часу своїй родині і друзям, цінують відносини з ними й отримують задоволення від цих відносин; часто першими простягають руку допомоги співробітникам і незнайомим людям; дивляться в майбутнє з оптимізмом; радіють простим задоволенням від життя й прагнуть жити "тут і тепер"; щотижня або навіть щодня займаються фізичними вправами, зробивши це звичкою; присвячують себе довгостроковим цілям, у них є "справа всього життя" (наприклад, боротьба з шахрайством, проектування меблів або виховання дітей, і у своїй справі вони дотримуються важливих для них цінностей); нарешті, що не менш важливо, у житті найщасливіших людей також є стреси, кризи і навіть трагедії. У таких ситуаціях вони можуть впасти в депресію або відчувати сильні емоції, але їхня таємна зброя - внутрішня рівновага й сила, які вони виявляють перед обличчям проблем [12, с. 29].

Для того, щоб дитина виросла щасливою, стверджує Т. Уварова, потрібно увести в її повсякденне життя ряд правил: розвивати позитивне мислення дитини, розвивати почуття оптимізму, уникати соціального порівняння й заздрості, розвивати соціальні контакти, розвивати витривалість, учити пробачати, насолоджуватися radoщами життя, реалізовувати життєві мрії тощо. Однією з основних умов виховання учня як щасливої людини є створення сприятливого для нього душевно-духовного оточення - організація взаємодії батьків і всіх учасників педагогічного процесу [19, с. 96].

Одним із найбільш значущих чинників щастя є сім'я і близькі стосунки, задоволення інтимними стосунками й сімейним життям [15]. Є. Головаха підкреслює, що саме сім'я найбільше впливає на рівень щастя українців, адже тут більший рівень довіри [6]. Дійсно, сім'я служить психічним "укриттям", допомагає людині виживати в складних життєвих обставинах. Доцільно зазначити, що щаслива сім'я є основою ефективною діяльності держави. У сім'ї відображаються всі суспільні процеси, вона випробовує на собі вплив усіх суспільних диспропорцій, суперечностей. У ній підтримується позитивний емоційно-психологічний клімат, ставляться та досягаються цілі, які значущі як для сім'ї, так і в цілому для всього суспільства, народжуються й виховуються діти. Уся діяльність соціальної держави розглядається сьогодні як забезпечення нормального функціонування української сім'ї, тому що сім'я - це джерело невичерпної сили та енергії, яке дозволяє дорослим та дітям, які в неї входять, жити, розвиватися, переборювати труднощі, з оптимізмом дивитись у майбутнє. Яка ж сім'я з її внутрішніми потребами та соціальними функціями може сьогодні вважатися щасливою?

Спробуємо дати низку ознак, які повинні бути притаманні ідеальній сім'ї. Звісно, це *повна сім'я*. Хоча мільйони сімей з одним із батьків успішно переборюють труднощі, виховують дітей, однак для адекватної соціалізації дітей бажаний внесок у їхнє виховання обох батьків. Сім'я з двома-трьома дітьми. Щаслива сім'я відрізняється позитивним психологічним настроєм, веде здоровий спосіб життя, забезпечує умови для розвитку своїх дітей, підтримує старих членів сім'ї, пам'ятає про прабабків, шанує національні традиції свого народу. Основою духовної злагоди такої родини є любов

до малої та великої батьківщини, взаємна підтримка, взаємна повага дорослих та дітей. З іншого боку, сімейні проблеми та конфлікти дають паростки значній кількості негативних явищ: біологічне сирітство, соціальне сирітство тощо. У зменшенні розповсюдження біологічного та соціального сирітства держава повинна підійматись по "сходинах" до благополуччя та щасливого життя українських сімей, а для цього необхідно реформувати економічну, соціальну, політичну сферу життя населення.

Високий рівень довіри як у сім'ї, так і до інших членів суспільства, до соціальних інститутів, безперечно, має вплив на щастя. В українському суспільстві рівень довіри досить низький. "Чи можна бути щасливим, якщо ти вважаєш, що нікому не можна довіряти, крім себе?" - запитує Є. Головаха. Крім того, додає: якщо "ваш концепт щастя полягає лише в тому, щоб наїстись і нагодувати свою сім'ю, то в Україні ви будете за визначенням частіше нещасливі, ніж в інших європейських країнах" [6]. Рівень довіри в суспільстві є важливою характеристикою його стану; вона забезпечує саму можливість існування суспільства як організованої спільноти, можливість існування суспільного порядку та взаємодії. Довіра в суспільстві - довіра між індивідами, між соціальними групами, довіра до соціальних інститутів - забезпечує певний рівень резистентності суспільства до несприятливих чинників - як із боку довкілля, так і дії внутрішніх чинників, що перешкоджають функціонуванню соціального організму [13, с. 4].

Наступний чинник щастя - освіта людини, де, за В. Паніотто, вищий рівень освіти збільшує імовірність того, що людина буде задоволена життям і почуватиметься щасливою. Дійсно, наявність вищої освіти сприяє самоствердженню та розвитку людини як особистості, проте професійно-технічна освіта, на нашу думку, сприяє щастю людини не менше за вищу освіту. Останнє пояснюється можливістю людини віднайти працю за покликанням, незважаючи на рівень освіти, "сродну" працю (за Г. Сквородою), працю, що за природними нахилами, здібностями, визначає життя людини і становить його смисл, духовно збагачує особу й дає можливість їй віднайти свій справжній шлях і своє місце. Для українця працюєвість є незаперечною цінністю. В. Андрущенко називає її "материнською" [2, с. 75]. У реаліях сьогодення людини реалізувати свої сутнісні сили, свій творчий потенціал, знаходити радість у процесі "сродної" праці досить важко. Однією із причин є оплата праці, яка не відповідає докладеним зусиллям та рівню соціальних домагань. Люди із кращою фінансовою ситуацією значно щасливіші, ніж бідні [6]. Із цього приводу, наприклад, психолог С. Любомирська вказує на той факт, що люди з високим рівнем доходів задоволені життям трохи більше за інших, але в їхньому житті не більше приємних занять, ніж у житті менш заможних людей, і протягом дня вони частіше відчувають тривогу і гнів [12, с. 52].

Рівень особистого щастя підвищується, коли людина допомагає іншим [6]. Для сучасного місцевого розвитку в Україні характерне збільшення громадських об'єднань задля втілення громадських ініціатив. Як зазначає М. Лепський, спостерігається позитивна тенденція до розповсюдження активного способу мислення та усвідомлення громадянами себе як суб'єктів власного села, міста, країни [18]. Для українського суспільства довгий період часу було традиційним сприйняття себе як пасивного об'єкта діяльності соціалістичної держави, очікування допомоги у вирішенні всіх нагальних проблем тільки від органів державної влади. Відтак,

склалася певна норма світосприйняття, яка зараз починає руйнуватися й замінюватися поглядом на себе як активно діючих громадян, які можуть впливати на розвиток території свого проживання [18, с. 117-118]. Проте молодь як соціальна група, що має великий потенціал до розбудови країни, ще не має великого досвіду в соціальній мобілізації, як це є в більш розвинених країнах Західної Європи, яка неодмінно підвищує рівень особистого й суспільного щастя. Крім того, феномен волонтерства робить українців щасливішими саме тому, що вперше в історії приніс в український концепт щастя задоволення від допомоги іншим. Згідно з останніми опитуваннями, більше 50 відсотків населення в тій чи іншій формі взяла участь у допомозі воїнам антитерористичної операції, переселенцям, мешканцям Донецької та Луганської областей. Ці громадяни відчувають себе повноцінними суб'єктами соціальної діяльності. "Це дуже важливо в контексті культурного розвитку" [6].

Для суспільного щастя вкрай важливою є демократія, що передбачає створення рівних можливостей для свободи й самореалізації всіх елементів, що входять до структури будь-якого соціального організму. Для того, щоб реалізувалася ця можливість у дійсність, як указує В. Воловик, потрібно забезпечити в законодавчому порядку право кожного регіону не лише відповідати за стан справ, а й самому витратити на свої потреби, свій розвиток кошти, зароблені місцевими виробниками й підприємцями, звичайно, відрахувавши однакову для всіх оптимальну частку їх у вигляді державного податку. Такий підхід, демократизуючи відношення центру й регіонів, буде сприяти активізації місцевої ініціативи, робити більш прогнозованим і прозорим розвиток як регіонів, так і всієї України [5, с. 72].

Наприклад, ідеї Е. Остром можуть бути використані в Україні в умовах здійснення децентралізації. "Тиждень не проходить без головної новини про загрозу руйнування цінного природного ресурсу", - зазначає дослідниця. Е. Остром розробила теорію інституційних механізмів, пов'язаних з ефективним управлінням і керуванням спільними ресурсами. Наукові підходи Е. Остром дають можливість здійснювати управління природними ресурсами спільного користування як державою, так і місцевими громадами. Е. Остром стверджує, що приватна власність нерідко призводить до надмірної експлуатації ресурсів та до відчуження громад від ресурсів спільного користування, установлені центральними органами влади правила досить часто слабо прив'язують до конкретних потреб на місцях та ігнорують думку безпосередніх користувачів ресурсів [14].

На задоволеність українців ситуацією в країні, безперечно, має вплив війна, яка з усіма її наслідками прирікає наше суспільство на страждання. Відомо, військовий шлях сам по собі не вирішує ніяких соціальних проблем, він лише створює їх [28, с. 171]. Конфлікт на сході України нівелює щастя українських громадян. І не дивно, що менш щасливими наразі є жителі східних областей: у західних областях щасливими почувалися 59 %, у центральних - 50 %, у південних областях - 60 %, на сході країни - 44 % [7]. Влучно зауважив В. Воловик, що всі імперії, які виникали й розширювали свої території внаслідок загарбницьких воєн, руйнувалися, тим самим прирікаючи на страждання народи країн, що колись демонстрували свою воєнну могутність. Свідченням тому, зазначає вчений, є долі імператорського Риму, наполеонівської Франції, гітлерівської Німеччини, які в різні епохи претендували на світове панування: "Руйнуються і зникають навіть ті імперії, вожді яких месіансь-

ки клонували щастя силовими методами. Прикладом тому є розпад Радянського Союзу, підтверджуючи, що насильного щастя не буває" [5, с. 71].

Таким чином, вкрай необхідним для розвитку українського суспільства є розв'язання збройного конфлікту на сході. Р. Додонов досліджує досвід процесу замирення та постконфліктної реабілітації, екстраполюючи його на українське суспільство. У глобальному вимірі спалахи збройних конфліктів обумовлюються наявністю мусульманського, китайського, православного проєктів модернізації, які конкурують із західним. Р. Додонов визнає, ця конкуренція переміщується з поля бою в царину свідомості, де в якості зброї використовуються договори, товари, мова, віра тощо. Дослідник правомірно зазначає, що не можна одночасно вести демократичні реформи та спрямовувати всі сили й ресурси на збройну боротьбу. Дослідник наводить два підходи до розуміння шляхів вирішення східноукраїнського конфлікту в нашому суспільстві. Перший підхід - інструменталістський, який включає методи насильства й примусу, у тому числі збройна (війна). Другий - дискурсивний, що припускає діалог і пошук компромісу. Найбажанішим для нашої країни є сценарій, сенс якого полягає в збереженні територіальної цілісності при розширенні повноважень місцевої влади. Процес "замирення", що так необхідний для соціального й духовного здоров'я нації, буде тим ефективнішим, чим раніше він почнеться [28, с. 169-176].

Висновки

Філософська проблема щастя є наскрізною як для українського суспільства, так і для всього людства, потребуючи свого з'ясування та обґрунтованого розв'язання. Щастя завжди хвилювало людей в конкретно-історичних умовах суспільного буття. Загальносоціальна криза, яку переживає українське суспільство, у свою чергу, сприяє особистій кризі значної кількості українських громадян, багато з яких сьогодні перебуває в стані фрустрації, духовної спустошеності. Ми з'ясували, що в радянську епоху були закладені чинники, які сформували підґрунтя щастя в сьогоденні. На жаль, усе ще існують бар'єри, що нівелюють суб'єктність людини в економічній, соціальній, політичній, екологічній і духовній сферах та прирікають страждати численні верстви населення України. Відчуття нещастя людиною подекуди "превалює" над щасливим світоглядом. Світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння набуває іншого змісту, ідеали майбутнього не завжди є оптимістичними. На тлі цього суб'єктність сучасного українця все таки набуває якісного розвитку (наприклад, розвиток волонтерського руху). Постійна акумуляція капіталу громадянськості, підтримка позитивної енергії колективних солідарних дій, високий рівень довіри в суспільстві є передумовами для його успішного соціально-економічного розвитку, що підвищить рівень щастя окремої людини. Для того, щоб рівень щастя українців зріс, необхідний сталий розвиток: гармонійне поєднання економічних, соціальних, екологічних, політичних, духовних передумов, що забезпечить захист майбутніх поколінь, надання можливостей для розвитку свободи життєвого вибору, дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Стабільність у функціонуванні суспільства, розвиток демократичних свобод, довіра громадян до інститутів влади, а також праця є тими передумовами, що сприяють формуванню щастя.

Важливим для цілісної моделі суспільного організму виступає щастя людини. Перспективою подальшої

дослідницької праці є розв'язання завдання із урахування в цю модель щастя людини поступального розвитку суспільства як критерію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айраксинен Т. Щастя. Відверте і чітке бачення щастя і того, чому у нас його немає / Тимо Айраксинен ; [пер. з фінськ]. - Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2017. - 208 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. - К. : ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2006. - 502 с.
3. Бондар Л. В. Філософія щастя: ціннісно-праксеологічний аспект : дис. канд. філос. наук : спец. 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії / Лілія Василівна Бондар. - Одеса, 2012. - 186 с.
4. Бутченко Т. І. Соціально-політичне проектування: проблема взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів : [монографія]. - Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. - 280 с.
5. Воловик В. Ілюзії клонованого щастя // Віче. - 2004. - № 9 (150). - С. 68-72.
6. Головаха Е. Соціологи выяснили, чего украинцам не хватает для счастья [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://i-soc.com.ua/ukr/golovaha.php>
7. Динаміка відчуття щастя (2001-2016) [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=670&page=5>
8. Добко Т. Д. Щастя і відношення людської особи до добра / Т. Д. Добко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. - 2014. - Вип. 3. - С. 14-17.
9. Дяченко М. В. Людина, сенс її буття та проблема щастя (світоглядні ідеї у філософії Б. Паскаля та Ж. О. Ламетрі) // Культура України : зб. наук. пр. - Харків, 2010. - Вип. 29. - С. 67-76.
10. Лактіонова Г. М. Щастя і сучасна освіта: інформація до роздумів / Г. М. Лактіонова // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. - 2014. - Вип. 2. - С. 58-68.
11. Лепський М. А. Якість життя як критерій формування оптимістичної перспективи / М. А. Лепський // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. - Запоріжжя : "Просвіта", 2006. - Вип. 16. - С. 87-93.
12. Любомирская С. Психология счастья. Новый подход / С. Любомирская. - СПб. : Питер, 2014. - 352 с.
13. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
14. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / Еліно́р Остром ; [пер. з англ. Т. Монтян]. - К. : Наш час, 2012. - 398 с.
15. Паніотто В. Чинники щастя і соціальна напруженість. 24 травня 2017 року [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=697&page=1>
16. Скворцова (Шкурко) К. М. Зміст поняття "щастя" // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. - Запоріжжя : "Просвіта", 2014. - Вип. 33. - С. 241-249.
17. Скворцова (Шкурко) К. М. Діяльність як субстанція щастя // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць, вип. № 60 / [гол. ред. В. Г. Воронкова]. - Запоріжжя : ЗДІА, 2015. - С. 100-113.
18. Сталій розвиток суспільства: Запорізький регіональ-

ний досвід : [монографія] / [укладачі: Лепський М. А., Дударева І. В. ; за заг. ред. М. А. Лепського]. - Запоріжжя : КСК-Альянс, 2015. - 196 с.

19. Уварова Т. Ю. Деякі аспекти забезпечення виховання учня як щасливої людини / Т. Ю. Уварова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 5 (1). - С. 96-103.

20. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. - К. : Абрис, 2002. - 742 с.

21. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / [ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.]; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - К. : НАН України, 2016. - 284 с.

22. Чи щаслива Україна в Міжнародний день щастя [Електронний ресурс] - Режим доступу : https://uifuture.org/en/post/index-sasta-v-ukraini-rezultati-doslidzenna-2017-roku_164

23. About the HPI [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://happyplanetindex.org/about>

24. Korten D. The pursuit of happiness: a new development paradigm. January 25, 2013 [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://davidkorten.org/new-development-paradigm/>

25. Lyubomirsky S., King L., and Diener, E. The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? / S. Lyubomirsky, L. King, E. Diener // Psychological Bulletin (2005). 131: 803-855. [Електронний ресурс] - Режим доступу : <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/bul-1316803.pdf>

26. World database of happiness: example of a focused "findings archive" Veenhoven, Ruut [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/42312/ssoar-2011-veenhoven-World_database_of_happiness_example.pdf?sequence=1

27. World Happiness Report 2017 [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://worldhappiness.report/ed/2017/>

28. Додонов Р. О. Конфлікт на сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії : [монографія] / Р. О. Додонов, Український інститут стратегій глобального розвитку та адаптації. - Вінниця : ГЛОБУС ПРЕСС, 2016. - 200 с.

Шкурко Катерина,

*соискатель кафедры социальной философии и управления,
Запорожский национальный университет*

СЧАСТЬЕ ЧЕЛОВЕКА КАК КРИТЕРИЙ ПОСТУПАТЕЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье презентуются подходы к развитию счастья в Украине на этапе ее трансформации. Анализируются причины разрушения счастья широких слоев населения на основании взаимного личного счастья и общественного счастья. Показывается, что для достижения счастья необходима активность субъектов социального развития. Обосновывается важность учета счастья человека в целостную модель общественного организма и форм его поступательного развития.

Ключевые слова: счастье; социальное бытие; благополучие; семья; "сродный труд"; доверие; страдание; война; субъектность; устойчивое развитие.

Shkurko Kateryna,

*Postgraduate Student of Social Philosophy and Public Administration Department,
Zaporizhzhya National University*

HUMAN HAPPINESS AS A CRITERIA FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

In the article the author presents a guide to the development of happiness in Ukraine at the stage of its transformation. The author substantiates the importance of taking into account the person's happiness in the integral model of a social organism and the forms of its steady development. Happiness of a person as a universal social value is particularly acute for modern Ukraine in the light of the significant transformations that take place today. Over the past decade, Ukrainian society did not know the problems of military aggression, terrorism, information and psychological influence, manipulation of individual behavior and consciousness, they lead to a change in the picture of the world, the destruction of the integrity of being of individuals. The author analyzes the reasons for the destruction of happiness of the general population based on the mutual influence of personal happiness and public happiness.

In this article, the author understands happiness as a dynamic state of social being, in which, in the process of active conscious-creative activity, a person realizes socially significant needs, interests, goals, values, reaches harmony with the internal and external worlds. The author shows for the achievement of happiness the necessary activity of subjects of social development. The scale of happiness is personal and social. Seeds of personal happiness should be sought in the recent Soviet past. Happiness depends on many external and internal conditions.

Thus, in order to ensure the level of happiness of Ukrainians, the necessary sustainable development has increased: a harmonious combination of economic, social, environmental, political, spiritual prerequisites that will protect the future generations, provide opportunities for the development of freedom of life, careful attitude to the environment. Stability in the functioning of society, the development of democratic freedoms, the trust of citizens in the institutions of power, as well as labor, are the prerequisites for the formation of happiness.

Key words: happiness, social being; welfare; family; "cognate labor"; trust; suffering; war; subjectivity; sustainable development.

REFERENCES

1. Airaksinen T. (2017). Happiness. An honest and clear vision of happiness and why we do not have it. Lviv: Publishing House Anetty Antonenko; Kiev: Nika-Center. P. 208.
2. Andrushchenko V.P. (2006). Organized society. The problem of organization and social self-organization during the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: The experience of socio-philosophical analysis. K. : TOV «Atlant YuEmSi». P. 502.
3. Bondar, L. V. (2012). Philosophy of Happiness: value-praxeological aspect: dissertation for the degree of Candidate of Philosophy: 09.00.03 «Social Philosophy and Philosophy of History» / Liliia Vasyilivna Bondar. Odesa. P. 186.
4. Butchenko, T. I. (2011). Social-political design: problem of the relationship of social needs and public interests. Monograph. Zaporizhzhia: KSK-Alians. P. 280.
5. Volovyk V. (2004). Illusions of cloned happiness. *Viche* 9 (150). P. 68-72.
6. Holovakha E. Sociologists have found out what Ukrainians do not have enough for happiness. <http://i-soc.com.ua/ukr/golovaha.php>
7. Dynamics of feeling of happiness (2001-2016). Access mode: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=670&page=5>
8. Dobko T. D. (2014). Happiness and attitude of the human person to the good. *Bulletin of the T. Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Palynology*. 3. P. 14-17. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2014_3_5.
9. Diachenko M. V. (2010) Person, the meaning of her being and the problem of happiness (ideological ideas in the philosophy of B. Pascal and J. O. Laametri). *Culture of Ukraine: a collection of scientific works*, Kharkiv, 29, P. 67-76.
10. Laktionova G. M. (2014) Happiness and modern education: information for reflection / G. M. Laktionova. *Adult education: theory, experience, perspectives*. 2. P. 58-68. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2014_2_10.
11. Lepskiy M. A. (2006) Quality of life as a criterion for the formation of an optimistic perspective. *Culturological Bulletin: Scientific and Theoretical Yearbook of the Lower Dnieper*, Zaporizhzhia, P. 87-93.
12. Lubomirsky S. (2014) Psychology of happiness. New Approach, St. Petersburg, P. 352.
13. Basic principles and ways of formation of the common identity of Ukrainian citizens. Information and analytical materials for the Round Table on April 12, 2017 http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
14. Ostrom E. (2012) Governing the commons. The evolution of institutions for collective action, P. 398. Access mode: http://chtyvo.org.ua/authors/Ostrom_Elinor/Keruvannia_spilnym_Evoliutsiia_instytutsii_kolektyvnoi_dii/
15. Paniotto V. Factors of happiness and social tension. May 24, 2017. Access mode: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=697&page=1>
16. Skvortsova (Shkurko) K. M. (2014) Meaning of «happiness». *Culturological Bulletin: Scientific and Theoretical Yearbook of the Lower Dnieper*. Zaporozhye: Prosvita. 33. P. 241-249.
17. Skvortsova (Shkurko), K. M. (2015), Activity as a substance of happiness. *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy: a collection of scientific papers*. 60. Zaporozhye, P.100-113.
18. Sustainable development of society: Zaporizhzhia regional experience: monograph (2015), [compilers: Lepskiy M.A., Dudareva I.V.]; Per community Ed. M.A. Lepskiy. Zaporizhzhia, KSK-Alliance. P. 196.
19. Uvarova T. Yu. (2013) Some aspects of securing the education of a student as a happy person. *Visnyk of Lugansk National T. Shevchenko University. Pedagogical sciences*. No. 5 (1). P. 96-103. Access mode: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_5\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_5(1)_15).
20. Shynkaruk, V. I., (ed.) (2002), Encyclopedic Dictionary of Philosophy, Kyiv, p. 742.
21. Pyrozhkov, S. I., Mayboroda, A. M., Shajgorodsky, J. Zh., (ed.) (2016), Ukraine's Civilizational Choice: A Paradigm of Thinking and Action Strategy: National Report; Institute of Political and Ethnonational Studies named after. I.F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, p. 284.
22. Is Ukraine happy on the International Day of Happiness https://uifuture.org/en/post/indeks-sasta-v-ukraini-rezultati-doslidzenna-2017-roku_164
23. About the HPI / <http://happyplanetindex.org/about>
24. Korten D. The pursuit of happiness: a new development paradigm. January 25, 2013 <http://davidkorten.org/new-development-paradigm/>
25. Lyubomirsky, S., King, L., and Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin* 131: 803-855. <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/bul-1316803.pdf>
26. World database of happiness: example of a focused «findings archive» Veenhoven, Ruut http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/42312/ssoar-2011-veenhoven-World_database_of_happiness_example.pdf?sequence=1
27. World Happiness Report 2017 / <http://worldhappiness.report/ed/2017/>
28. Dodonov, R. O. (2016). Conflict in the East of Ukraine in the mirror of socio-philosophical reflection: monograph, Ukrainian Institute of Strategies for Global Development and Adaptation, Vinnitsa, GLOBUS PRESS, p. 200

© Шкурко Катерина

Надійшла до редакції 11.08.2017